LAUSUNTO

Suomen yliopistokirjastojen verkosto FUN

Lausunto Eduskunnan sivistysvaliokunnalle

HE 46/2023 vp hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tekijänoikeuslain muuttamisesta

Suomen yliopistokirjastojen verkosto kiittää mahdollisuudesta lausua tekijänoikeuslakia koskevasta muutoksesta, joka kohdistuu yleisissä kirjastoissa ja korkeakouluissa tapahtuvaan e-kirjan ja e-äänikirjan yleisölle välittämisen korvaamiseen. Tämä lausunto perustuu pitkälle aikaisempaan lausuntoon, joka lähetettiin yhdessä Ammattikorkeakoulukirjastojen yhteistyökonsortio AMKIT:in kanssa Opetus- ja kulttuuriministeriölle 15.9.2023 tapahtuneen kuulemistilaisuuden jälkeen.

Suomen yliopistokirjastojen verkosto katsoo olevan oikein, että tekijä saa lainakorvauksen teoksen käytöstä julkaisuformaatista huolimatta. Pidämme tärkeänä ja oikeudenmukaisena, että e-lainakorvauksen maksaminen perustuu yhdenmukaiseen ja läpinäkyvään käyttötilastointiin. Kannatamme lämpimästi kuntien e-kirjastohanketta, mutta huomautamme, että sen edistäminen nyt esitetyllä lailla aiheuttaa hankaluuksia korkeakoulujen toiminnalle tullessaan voimaan.

Ongelmallisimmaksi asiaksi lakiesityksessä koemme e-lainan ennalta määritetyn keston. Kritisoimme tätä lakiesitykseen asti nostettua yhtä teknistä lainaustapaa voimakkaasti. E-kirjojen työntäminen samaan painettujen kirjojen muottiin hävittää kokonaan e-kirjojen käyttö- ja kehityspotentiaalin. Tekijänoikeuslakiin tehtävissä muutoksissa lukkiudutaan nyt teknisiin käyttötapoihin, jotka on jo todettu jo korkeakouluissa epäkäytännöllisiksi. Malli on käytössä ainakin yhdellä suomalaisella e-kirjatoimittajalla ja korkeakouluissa on jo havaittu sen olevan täysin epäsopiva tutkimuksen ja opettamisen luonteeseen.

E-kirjojen käyttötapa korkeakoulussa poikkeaa lakiesityksen pohjalla olevasta yleisten kirjastojen asiakkaiden perinteisestä lainausmallista. Opiskelijat sekä opetus- ja tutkimushenkilökunta tarvitsevat aineistot käyttöönsä juuri silloin, kun opiskelu- tai työtehtävät sitä edellyttävät. Korkeakoulussa e-kirjan samanaikainen käyttötarve voi olla yhtä aikaa jopa sadoilla opiskelijoilla ja e-kirjaa voitaisiin käyttää tehokkaasti, mikäli käytössä on rajoittamaton lisenssi. Suosimmekin tämän vuoksi korkeakoulukirjastoissa verkkokirjahylly-tyyppisiä palveluita ja rajattomat lisenssit tukevat toimintaamme erinomaisesti.

Kaikkia e-kirjojen käyttötarpeita ei pystytä mitenkään ennakoimaan huomioiden korkeakoulujen opetus, kurssit ja tutkimuksen tarpeet. Rajaamalla e-lainauksen ennalta määritellyksi joudumme kuitenkin näin tekemään. Tämä johtaa helposti siihen, etteivät aineistot riitä silloin kun niitä tarvitaan, tai vaihtoehtoisesti joudumme hankkimaan kalliita lisenssejä, joille ei olekaan käyttöä. Tämä ei ole tarkoituksenmukaista yhteisten rahojen käyttöä. Digivision myötä tilanne tulee mahdollisesti muuttumaan entistäkin hankalammin ennakoitavaksi opiskelijoiden opintovapauden laajetessa koko korkeakoulukentälle.

E-kirjojen käyttö on ollut jo jonkin aikaa laajaa ja vakiintunutta korkeakouluissa ja korkeakoulukirjastoilla on laaja kokemus erilaisista kotimaisista ja ulkomaisista e-kirjapalveluista ja niiden käytettävyydestä korkeakoulujen arjessa. Toivomme että korkeakoulukirjastojen kokemus otetaan todesta, kun toteamme että nyt esitetyssä laissa valitulla tekniikalla pahimmassa tapauksessa hidastetaan merkittävästi opiskelun, opetuksen ja tutkimuksen toteutumista korkeakouluissa.

Huomautamme myös, että kyseisen teknisen mallin suosiminen laissa voi myös aiheuttaa tilanteen, jossa alan yritykset joutuvat kilpailullisesti epäedulliseen asemaan suhteessa niihin, jotka pystyvät lainaustavan kuvatulla teknisellä tavalla toteuttamaan. On selvää, että tekijät hakeutuvat niille kustantajille, joilta e-lainauskorvaukset voi saada. Tämä saattaa muuttaa koko e-kirjamarkkinan toimimaan korkeakoulukäyttäjien kannalta täysin epäedullisella tavalla ja estää saavutettavien ja korkeakouluille sopivien e-kirjapalveluiden kehittämisen.

Kannatamme e-lainakorvauksen ulottamista nk. verkkokirjahyllyihin, jolloin korvausten jakautuminen tekijöille on tasa-arvoista e-kirja-alustasta ja sen käyttämästä tekniikasta riippumatta. Pidämme korkeakouluissa on demand -perusteista käyttöä tulevaisuuden mallina. Tällöin e-kirja on tarjolla aina kun sitä tarvitaan ilman ennakkorajauksia ja lisenssien jonottamisia. Myös tällaisesta käytöstä on mahdollista saada e-lainakorvauksiin oikeuttavia tilastoja, jos niin halutaan ja yhdessä sovitaan.

Katsomme kuitenkin, että e-kirjamarkkinoilla toimivien yritysten tulee ensin määrittää yhdessä kirjastojen kanssa yhteinen tilastointitapa ja avata se läpinäkyväksi kaikille osapuolille, myös tekijöille. Toimintamallien tulee perustua yhteismitallisuuteen. Nykyisellään kustantajilta saatavien tilastojen tuottaminen ei ole vakiintunutta. Kuulemistilaisuudessa 15.9. tuotiin selvästi esille, että tilastoja voitaisiin Sanaston mukaan raportoida vain muutamalta kustantajalta.

Korkeakoulukirjastot ovat myös julkisia tiedekirjastoja, mutta ulkopuolisille asiakkaille (eli ne kirjaston asiakkaat, jotka eivät ole yliopiston opiskelijoita tai henkilökuntaa) sähköiset materiaalit ovat yleisesti ulottuvilla vain kirjastossa asioidessa (ns. walk-in -asiakkaat). Tieteellisen kirjallisuuden tulisi olla mahdollisimman helposti saavutettavissa kaikille asiakkaille, myös muille kuin opiskelijoille ja yliopistojen henkilöstölle. Esitys saattaisi sementoida tilanteen hankalan ja läpinäkymättömän tilastoinnin takia. Tämä ei ole Suomen edun mukaista.

Yleisestikin e-aineistojen käytössä tulisi päästä enemmän siihen suuntaan, että maksut määräytyvät käytön perusteella. Nythän ajetaan mallia, jossa käyttöä säännellään maksuilla. Myös on demand- tyyppiseen e-kirjojen käyttöön voidaan säätää maksukattoja. Piikki ei ole ikuisesti auki, vaan lainakiintiö tulee täyteen, jos rahat loppuvat.

Kummastelemme lain valmistelussa tausta-aineistoista pois tipahtanutta selausmahdollisuuden puutetta. Nykyisen esityksen mukaisesti jokainen e-kirjan avaus tilastoituu lainaksi, vaikka palauttaisi lisenssin heti. Kun haetaan selvästi yhdenvertaisuutta painetun aineiston ja e-aineiston lainauksen välille, on erikoista, että pelkkä avaaminen riittääkin nyt lainaukseksi. Eihän kirjaston kirjahyllystäkään katseltavaksi poimittu kirja ole laina, ennen kuin päätös sen tarkemmasta tutkimisesta syntyy lainauksen kautta. Mielestämme myös e-kirjaan tulee sallia lyhyt selailumahdollisuus ennen e-lainauksen aktivoitumista.

Toivomme, että korkeakoulujen ja yleisten kirjastojen toiminnan eroavaisuudet tunnistetaan ja tunnustetaan, ja korkeakoulujen erityispiirteet huomioidaan lakiesityksessä rajaamalla korkeakoulut lakiesityksen ulkopuolelle ainakin toistaiseksi tai luopumalla e-laina-ajan ennalta määrittelyn vaatimuksesta.